

TO‘G‘O‘LO‘Q MO‘LDO – BOLALAR ADABIYOTIDA SALMOQLI ASARLAR QOLDIRGAN SHOIR

Gulzoda Shermatova

Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi huzuridagi Respublika ta’lim markazi metodisti

Orcid:0000-0003-2126-8500

shermatova.gulzoda@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22744065>

Qabul qilindi: 6-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 13-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 14-sentabr 2026-yil

Annotatsiya

Ushbu tezisda To‘g‘olo‘q Mo‘ldoning qirg‘iz bolalar adabiyotini shakllantirishdagi o‘rni hamda yosh kitobxonlarga mo‘ljallangan asarlarining badiiy-ma’rifiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Shoirning «To‘rpo‘g‘im», «Bolasi yo‘qolgan tuya», «Elkin Too», «Hulkar, Hulkar – yulduzlar to‘dasi», «Turumtay», «Taalimqiz va Qo‘boq aytishi» kabi asarlari misolida bolalar dunyoqarashi, estetik didi, so‘z boyligi va axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi g‘oyalar yoritiladi. To‘g‘olo‘q Mo‘ldoning folklor syujetlari, xalq qo‘shiqlari, topishmoq va aytish an‘analarini ijodiy qayta ishlab, bolalar ruhiyatiga mos badiiy shaklda taqdim etish mahoratiga alohida e’tibor qaratiladi. Shuningdek, uning asarlarida tabiat va hayvonot olamiga mehr, mehnatsevarlik, halollik, saxovat, jasorat, zukkolik hamda to‘g‘ri xulq-atvor kabi qadriyatlarning ifodalanishi ochib beriladi. Tahlil natijasida shoirning adabiy merosi yosh avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasida muhim ahamiyatga ega ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar:

To‘g‘olo‘q Mo‘ldo, qirg‘iz bolalar adabiyoti, bolalar she’riyati, folklor, xalq qo‘shiqlari, aytish janri, badiiy-ma’rifiy g‘oya, axloqiy tarbiya, estetik did, adabiy meros.

To‘g‘olo‘q Mo‘ldo bolalar adabiyotiga asos solgan shoirdir. Uning asarlari orasida og‘zaki xalq og‘zaki ijodi syujetlari asosida yaratilgan «To‘rpo‘g‘im», «Turumtay», «Bo‘to‘si O‘lgan Tuya», «Xulkar, Xulkar Uch yulduz», «Taalim Qiz Menen Ko‘bo‘ktun Aytishi», «Baldar she’ri» kabi she’rlari, shuningdek, «Teliboy tentak» she’rlari bor. «Yetti toz,yakka toz», «Abishka-Kempirdin Komo‘chu», «Baburgan» va «Abishka-Kempir». To‘g‘olo‘q Mo‘ldo bu qo‘shiq va ertaklarni nafaqat katta yoshdagi bolalar va o‘smirlar, balki juda kichik yoshdagi bolalar uchun ham yaratgan. Ushbu asarlar bilan tanishish kichkintoylarning hayot haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi, estetik didini uyg‘otadi va so‘z boyligini oshiradi.

To‘g‘olo‘q Mo‘ldo‘ning qirg‘iz bolalar adabiyoti poydevorini yaratishdagi o‘rni hamda yosh kitobxonlar uchun o‘ziga xos asarlar yaratgani alohida o‘rganishga arziydigan mavzu ekanligini ta’kidlash joiz.

Masalan, uning «To‘rpo‘g‘im» she’rining tub mohiyati bolalikdagi sho‘xliklar, ichki kechinmalar va his-tuyg‘ularni aks ettirish orqali bolalarda uy hayvonlariga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otish hamda ularni bu jonivorlarni sevishga va ularga mehr-shafqat bilan munosabatda bo‘lishga undashdan iboratdir. Quyida ushbu she’rdan bir parcha keltirilgan:

Кыдың-кыдың торпогум,

Кыдыңдаган торпогум.

– Кокус өлүп калат – деп,

Торпогумдан коркомун.

Анжияндын камышын,
 Аралаган торпогум.
 Атка саман салганда,
 Сагалаган – торпогум.
 Бурма сууга барганда,
 Булкулдаган – торпогум.
 Ийри сууга барганда,
 Жулкулдаган – торпогум¹.

To'g'o'lo'q Mo'ldo'ning «To'rpo'g'im» (Buzog'im) she'ri bilan tanishgan har qanday bola uning ta'siriga tushishi shubhasizdir. She'ning tushunarli tili, ajoyib qofiyalari va badiiy tasvir vositalaridan mohirona foydalanilgani uni qayta-qayta o'qiganda ham hech qachon zerikarli bo'lib qolmasligini ta'minlaydi. Bundan tashqari, asar mazmuni buzoqning yo'qolib qolishi va egasi hamma-hamma so'rab-surishtirsa-da, uni topa olmasligi voqeasiga asoslangan. Bu zoqning kutilmaganda topilishi she'rni o'qiyotgan bolaga katta quvonch bag'ishlaydi, shu bilan birga, uning qalbida uy hayvonlariga nisbatan mehr-muhabbat tuyg'usini uyg'otadi.

«To'rpo'g'im» (Buzog'im) qo'shig'ini bugungi zamonaviy dunyoda ulg'ayayotgan bolalar uchun ahamiyatsiz deb hisoblash xato bo'lardi, chunki so'zning kuchi abadiydir. Biz bolalarni shunday ta'sirli qo'shiqlarni yod olishga va ijro etishga undash orqali ularni jalb qilishimiz kerak. Bundan tashqari, qo'shiq matnini to'liq holda qo'shimcha o'quv materiallariga kiritish va uni sinfdan tashqari o'rganish uchun tavsiya etish lozim.

Bolalarning ichki dunyosiga ta'sir ko'rsatish hamda ularning hayvonlar, atrof-muhit va tabiatga bo'lgan qarashlarini shakllantirish orqali kelajak avlodlarda eng olijanob insoniy fazilatlarini tarbiyalashni maqsad qilishimiz lozim. Biz ko'pincha boy adabiy merosimizga befarq munosabatda bo'lib, uni «bu eskirgan she'r ekan, yangilarini topish kerak», degan vaj bilan chetga surib qo'yamiz. Bizningcha, bu xato. Qo'limizdagi qimmatli adabiy merosdan unumli foydalanishni bilish — davrimizning dolzarb masalasidir.

Uning yana bir ajoyib qo'shig'i — «Bolasi yo'qolgan tuya»da ona sog'inchi, orzu-istaklari va umidlari haqida so'z yuritish orqali bolalar ongiga hayot va o'lim — ya'ni tabiat qonunlari — har bir inson hayotiy tajribasining bir qismi ekanligi singdiriladi.

Сарбандарга²бактырып,
 Чиркетпедим ботойду.
 Анжиянды чалдырып,
 Асылдан жабдык салдырып,
 Көргөндүн көзүн талдырып,
 Жүктөтпөдүм ботойду.
 Көбүргөнгө көшүлтүп,
 Көлдөтпөдүм ботойду.
 Көзүм тирүү чагында,
 Төлдөтпөдүм ботойду.
 Жалбыракка жайкалтып,
 Семиртпедим ботойду.
 Саратанда туз берип,
 Кемиртпедим ботойду.
 Жаш балдарга, “ыйлаак” – деп,
 Ойнотподум ботойду.
 Аста сылап уктаса,
 Ойготподум ботойду.
 Кубалатып балдарды,
 Ойнотподум ботойду³.

¹ Тоголок Молдо. Фрунзе: «Кыргызстан» басмасы, 1970. 1-том. –Б. 136.

² Сарбандар – төө кайтарчу.

³ Тоголок Молдо. Фрунзе: «Кыргызстан» басмасы, 1970. 1-том. –Б. 138.

Darhaqiqat, bolasidan ayrilgan ona tuyaning bo'zlashida chuqur qayg'u va yurakni o'rtovchi iztirob mujassam. Bunday tuyaning holatini — uning jonhalakdagi bo'zlashu va faryodini ko'rish hamda eshitish chindan ham chidab bo'lmas holat ekani — hayotiy haqiqatdir. To'g'o'lo'q Mo'ldo' aynan shu qayg'udan tug'ilgan xalq qo'shig'ini ulug'vor badiiy asarga aylantirib, qirg'iz adabiyoti tarixini boyitgan. Hozirgi avlod tarbiyasida bunday asarlardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Shuni ta'kidlash joizki, To'g'o'lo'q Mo'ldo'ning she'rlari bolalarda hayotga nisbatan faol dunyoqarashni shakllantirish va ularning xarakterida axloqiy fazilatlarni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi.

Uning «Elkin Tog'» nomli she'ri bor. Undagi «elkin» so'zi keng tushunilmaydi, ayniqsa, O'zbekistonda yashovchi qirg'izlar orasida.

she'r mazmunini tahlil qilishdan avval, keling, avvalo «elkin» so'zining ma'nosini tushuntirib o'taylik: «Elkin 1. Juftsiz; yolg'iz, yakka o'zi. 'Onangdan yolg'iz tug'ilgansan; seni erkalatgan men edim' (Midin). 2. Qarovsiz, bo'sh, erkin va cheklanmagan. 'Talasing qarovsiz qoldi; keng, ochiq yerlar bor edi' (Manas)⁴. Bizning tadqiqotimizda «elkin» so'zi aynan shu ikkinchi ma'noda qo'llanilgan. Demak, u «qarovsiz, bo'sh yoki erkin va ochiq tog'»ni anglatadi.

«Elkin Tog'» she'ri Togoloq Moldo asarlarining ikki jildlik to'plamidagi bolalar she'riyati bo'limidan o'rin olgan. Quyida ushbu she'rdan bir parcha keltirilgan:

Элкин, Элкин, Элкин тоо,
Элкин тоого мен чыксам,
Эл карааны көрүнбөйт.
Эки семиз ат минсем,
Жер карааны көрүнбөйт.
Көлдө жаткан көп өрдөк,
Ылаачын тийсе бөлүнбөйт,
Чечендер сөзгө эринбөйт⁵.

Qo'shiqda tasvirlanganidek, vaziyatning tub sabablari ham oydinlashadi. Baland, kimsasiz va ochiq tog'ga ko'tarilayotgan odam pastdagi odamlarni ko'zdan qochirishi — ayni haqiqat. Ikki baquvvat otga mingan holda yanada balandroqqa ko'tarilganda esa, hatto yerning o'zi ham ko'zdan g'oyib bo'ladi.

Shoir o'z she'rida turli hodisalarning tub sabablari va shart-sharoitlarini tasvirlaydi. U o'rdaklar galasi qanday qilib birga yurishi, so'zamol notiqlarning so'zni ayamasligi, go'zallarning o'zini keraksiz ko'z-ko'z qilmasligi, bug'u poyloqsiz ovlanmasligi, sog'lom odamning bemor dardini to'liq anglay olmasligi, ikki otga mingan kishining manzilga o'z vaqtida yetib bora olmasligi hamda ayyor tulkinining och qolmasligini; shuningdek, tog' etaksiz, qoya tog' qo'ysiz (arxarsiz), cho'qqi tog'siz, tik qoya yovvoyi echkisiz, ko'l o'rdaksiz, dovon tizmasiz va sel erigan qorsiz bo'lmasligini bayon qiladi; yakunda esa u shunday xulosaga keladi: irodasiz kishi haqiqiy erkak bo'la olmaydi, go'zalning bo'yni esa hech qachon kir bo'lmaydi.

«Elkin Tog'»she'ri orqali To'g'o'lo'q Mo'ldo' bolalarni donolik, jasorat va poklikka undovchi falsafiy g'oyani ilgari surishi yaqqol namoyon bo'ladi.

«Bolalar qo'shiqlari» turkumining asosiy g'oyasi shundan iborat ediki, shoir bolalarni tabiat olami va uning qonuniyatlari bilan tanishtirish orqali ularning hayotga bo'lgan qarashlarini kengaytirishni, so'z boyligini oshirishni va shaxsiy xarakterini shakllantirishni maqsad qilgan.

To'g'o'lo'q Mo'ldo' ham inson, ham shoir sifatida kundalik hayotning mayda-chuyda jihatlarini sinchkovlik bilan kuzatgan; u insoniy fazilatlarni, shuningdek, odamlar xarakteridagi nuqsonli va qo'pol xislatlarni ochib ko'rsatish orqali yoshlarni salbiy sifatlardan yiroq bo'lishga hamda ezgu fazilatlarni kamol toptirishga da'vat etgan. Bu xususiyat ayniqsa shoirning pand-nasihat ruhidagi she'rlari va «terme» janridagi asarlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

...Алтындуу ээр ак кабак,
Атты жоор кылган соң,
Алтынын алып отко жак.

⁴ Кыргыз тилинин сөздүгү. II том. – Б.: «AVRASYA PRESS», 2011. – Б. 847.

⁵ Тоголок Молдо. Фрунзе: «Кыргызстан» басмасы, 1970. 1-том. –Б. 128.

Арбын тууган болбосо
 Акырын сүйлөп жатка жак.
 Күмүштүү ээр ак кабак,
 Күмүшүн алып отко жак,
 Күйөр тууган болбосо,
 Күлө багып жатка жак.
 ...Аскар, аскар тоо болот,
 Аягы келип зоо болот,
 Атадан алтоо туулсаң,
 Сыйлашпасаң жат болот,
 Теректин түбү тыт болот,
 Жаман киши кырс болот,
 Каарына алганда
 Ак жайдын күнү жут болот.

Axir, hatto oltin va kumushdan yasalgan bo'lsa ham, agar otning belini yarador qilsa, bunday egarning nima keragi yoki foydasi bor? Undan ko'ra, bunday egarga ega bo'lmagan afzalroqdir. Agar oltin va kumushdek qadrli bo'lishi lozim bo'lgan qarindoshlar bir-birini hurmat qilmasa yoki qadrlamasa, ularning begonalardan nima farqi qoladi? Yomon odam deganda, odatda, biror jismoniy nuqson yoki ortiqcha a'zoga ega bo'lgan kishi tushunilmaydi; aksincha, bunday kishi shunchaki badfe'l bo'lib, o'zgalarning na so'zini, na huzurida bo'lishini xush ko'radi. Bu holat shuni ko'rsatadiki, o'z qarindoshlariga yomon munosabatda bo'lgan kishi, oxir-oqibat, dushmanlari tomonidan xorlanishga mahkumdir.

To'g'o'lo'q Mo'ldo' to'g'ri xulq-atvorni yoshlarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning asosiy vositasi deb bilgan, chunki inson butun umri davomida yo'l-yo'riq va tarbiyaga muhtoj bo'ladi. Inson xarakterining poydevori aynan bolalik va o'smirlik davrida qo'yiladi va shakllanadi; shaxs aynan shu davrda turli axloqiy tamoyillarni asta-sekin o'rganadi hamda yaxshi xulqli inson bo'lib yetishishni boshlaydi. Shu bois, to'g'ri xulq-atvor odob-axloq, xushmuomalalik, kamtarlik va e'tiborlilik kabi fazilatlarini, shuningdek, kattalarga hurmat, kichiklarga g'amxo'rlik hamda umuman olganda, namunali xulq va o'zini tutish tarzini o'z ichiga oladi.

Bunday axloqiy fazilatlar qirg'iz xalqining azaliy urf-odatlarini va an'analari asosida shakllangan hamda jamiyat taraqqiyoti va o'zgarishlari bilan hamnafas ravishda rivojlanib borgan.

To'g'o'lo'q Mo'ldo' bolalar uchun ko'plab lirik she'rlar yozishdan tashqari, qiziqarli syujetlar va yuksak g'oyalarga boy, shuningdek, muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan o'ziga xos asarlar ham yaratgan.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mirziyoev Sh. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir / Prezident Sh.Mirziyovning O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi. [www. uza.uz>politics>adabiyot-va-sanat-madaniyat](http://www.uza.uz/politics/adabiyot-va-sanat-madaniyat). 3.08.2017. O'zA.
2. Qirg'iz adabiyoti tarixi (7 jildli). Bishkek, 2002.
3. Qirg'iz adabiyoti: Atamalar izohli lug'ati. Bishkek, 2003. – 200 bet.
4. Qirg'iz tili lug'ati. II jild. – Bishkek: «AVRASYA PRESS», 2011. – 847-bet.
5. Koychumanov J. To'g'o'lo'q Mo'ldo'ning ma'rifatparvarlik faoliyati va pedagogik g'oyalari. – Frunze, 1967.
6. Kulmatov N. Yoshlar ongiga axloqiy qadriyatlarni singdirish. – Frunze, 1981.
7. Malikov K. Zamondoshlarim va hamkasb yozuvchilar. – Frunze, 1967.
8. Momunaliev S. Adabiyotshunoslik. Bishkek, 2016.
9. So'ronov O. «Manas» trilogiyasida epik voqealarni tasvirlash xususiyatlari. Frunze: Ilim, 1991. – 76–120-betlar.
10. To'g'o'lo'q Mo'ldo'. Tadqiqotlar va xotiralar. – Bishkek, 1991. – 244 bet.
11. Sheriev Zh., Muratov A. Adabiyot nazariyasi. Bishkek, 2004.
12. Sheriev Zh., Muratov A. Qirg'iz adabiy atamalarini izohli lug'ati. Bishkek, 2003.

Аннотация.

В тезисах анализируются роль Тоголока Молдо в становлении кыргызской детской литературы и художественно-просветительские особенности его произведений, адресованных юным читателям. На материале произведений «Мой телёнок», «Верблюдица, потерявшая детёныша», «Элкин-Тоо», «Үркөр, Үркөр – созвездие», «Турумтай», «Айтыш Таалым-кыз и Көбөк» раскрываются идеи, способствующие развитию мировоззрения, эстетического вкуса, словарного запаса и нравственных качеств детей. Особое внимание уделяется мастерству поэта в творческой переработке фольклорных сюжетов, народных песен, загадок и традиций айтыша и их художественном воплощении с учётом особенностей детского восприятия. Рассматривается выражение в его произведениях таких ценностей, как любовь к природе и животным, трудолюбие, честность, щедрость, мужество, находчивость и достойное поведение. В результате анализа обосновывается значимость литературного наследия Тоголока Молдо для духовно-нравственного воспитания молодого поколения.

Ключевые слова:

Тоголок Молдо, кыргызская детская литература, детская поэзия, фольклор, народные песни, жанр айтыша, художественно-просветительская идея, нравственное воспитание, эстетический вкус, литературное наследие.

Abstract.

This paper examines Togolok Moldo's role in the formation of Kyrgyz children's literature and the artistic and educational features of his works for young readers. Through an analysis of such works as "My Calf," "The Camel That Lost Her Calf," "Elkin Too," "Ürkör, Ürkör – the Constellation," "Turumtai," and "The Aitysh of Taalym Kyz and Köböк," the study identifies ideas that contribute to the development of children's worldview, aesthetic taste, vocabulary, and moral qualities. Particular attention is paid to the poet's skill in creatively reworking folklore plots, folk songs, riddles, and aitysh traditions and presenting them in artistic forms suited to children's perception. The paper also explores how his works promote love for nature and animals, diligence, honesty, generosity, courage, resourcefulness, and proper conduct. The analysis demonstrates the continuing importance of Togolok Moldo's literary legacy in the spiritual and moral education of younger generations.

Keywords:

Togolok Moldo, Kyrgyz children's literature, children's poetry, folklore, folk songs, aitysh genre, artistic and educational ideas, moral education, aesthetic taste, literary heritage.